

*Non-formal Learning and Education*  
*Неформално учене и образование*

## ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ДЖЕНДЪР СТЕРЕОТИПИ В УЧИЛИЩНА СРЕДА

**Елена Велинова**

*Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии“*

**Резюме.** Прави се кратък преглед на джендър проблематиката, която е основна тема в проектите, по които авторът работи. Представен е проектът „Училище без насилие и стереотипи, определени от пола“, като вниманието е фокусирано върху две ключови проектни дейности: изследване на нагласите на учениците по въпросите на пола и обучение на учителите. Представянето на тези дейности очертава смисъла от разбирането на проблематиката, свързана с половете, от една страна, и ролята на училището за преодоляване на стереотипите, определени от пола, от друга.

**Keywords:** gender, gender stereotypes, gender based violence, gender equality, gender roles

### ***Пол и джендър***

Повече от 10 години фондация „Джендър образование, изследвания и технологии“<sup>(1)</sup> работи за популяризиране и разясняване на джендър проблематиката и свързаните с нея въпроси сред деца в ученическа възраст, учители, възпитатели, социални работници, представители на гражданското общество.

Понятието „gender“ не е ново, но много често е неразбираемо за повечето хора. Английската дума „gender“ е възприета в българския език и се използва като понятие, което включва социалните и културните измерения на биологичния пол (англ. Sex). Думата няма точен превод на български език. Най-подходящият превод е „социален пол“. „Социалният пол“ се отнася до социално зададените роли и отговорности на жените и мъжете в дадена култура или регион. Социалният пол (gender) включва характеристики, които надграждат биологичните характеристики на пола.

Важен момент в осмислянето на джендър проблематиката е разбирането, че джендър нагласите и поведението, определено от пола, се заучават и могат да бъдат променени.

### ***Джендър стереотипи***

Стереотипите, определени от пола, се отнасят до начините, по които жените и мъжете се възприемат. В повечето случаи тези стереотипи се влияят от моделите за

женственост и мъжественост, които са се изградили и утвърдили в дадена култура. Когато говорим за това, какво означава да се държиш като „жена“ и какво означава да се държиш като „мъж“, неизбежно влизаме в омагьосания кръг на стереотипното мислене. Да делим работата на „женска“ и на „мъжка“, да говорим за „женски“ и за „мъжки“ качества и недостатъци (добродетели и пороци) е прекалено опростено и поради това погрешно възприемане и разбиране на човешкото в човека.

Нашето мислене се нуждае от стереотипи дотолкова, доколкото ориентирването ни в света, нашето оцеляване, а често пъти и справяне с ежедневни задачи зависят от „разчитането“ на лесно и бързо разпознаваеми ситуации, които са такива именно заради стереотипните ни нагласи към нещата около нас. Стереотипите са своеобразни маркери, които ни разкриват заобикалящия свят. Както посочва социалният психолог Елиът Арьнсън, когато стереотипът се основава на опита и в общи черти е правдоподобен, той представлява опростен метод за възприемане на света, който улеснява адаптацията.

Правим грешки, когато „загубим“ усещане за разликите, за уникалните примери, които животът ни дава. Стереотипите, определени от пола (джендър стереотипи) са сред най-трудно осъзнаваните и преодолявани погрешни представи, които въздействат на изборите, които правим. Това е така, защото полът е първото различие между хората, с което човек се сблъсква в най-ранна детска възраст. Преди да научат, че съществуват различни националности, етноси, раси, религии, децата научават, че съществува полът – човек е мъж или жена (момченце или момиченце). Този неизменен факт прави въпроса за възприемането на Другия през неговата уникалност изключително важен – Другият, на първо място, като човешко същество и след това като мъж или като жена. И дори теоретично да ни се струва, че това е очевидно и лесно постижимо, на практика се оказва много трудно да възприемем Другия отвъд и независимо от пола му.

Разсъждавайки в тази посока, важно е да си даваме сметка за сериозността на т. нар. джендър обучение. Джендър обучението е процес, който създава условия за повишаване на информираността и капацитета на обучаваните по въпросите на половете, за да се постигне лична или организационна промяна, свързана с установяване на равенство между половете. Последното означава, че жените и мъжете имат еднакви възможности за включване и развитие във всички житейски сфери, без правото им на избор да бъде ограничавано от социалните очаквания към съответния пол. Равенството на половете е свързано с предоставянето на честно и справедливо разпределение на ползите и отговорностите между жените и мъжете.

***Контекст и цели на проект „Училище без насилие и стереотипи, определени от пола“***

В контекста на приетата от ЕК „Стратегия за равенство между жените и мъжете – 2010 – 2015 г.“ през 2012 г. екипът на фондация „Джендър образование,

изследвания и технологии“ започна работа по проект „Училище без насилие и стереотипи, определени от пола“, в който като партньори се включиха 5 училища (от София, Свищов, Ботевград и с. Литаково).

Проектът цели промяна в традиционните нагласи и разбирания за ролите, определени от пола, с които повечето млади хора се сблъскват както в семейството, така и в училище, и в широкото обществено пространство и които водят до ограничаване на възможностите за реализация на младите хора. В документа на ЕК се посочва, че полът продължава да е фактор за реализацията на личността в живота. „Ролите на половете продължават да оказват влияние върху ключови лични решения: относно образованието, кариерата, схемите на работа, семейството и раждаемостта. На свой ред, тези решения оказват влияние върху икономиката и обществото. Ето защо е в обществен интерес жените и мъжете да разполагат по еднакъв начин с реални възможности за избор на всеки етап от своя живот“.

От друга страна, разчупването на половия стереотип при възприемането на Другия е важна стъпка в посока на превенция на насилието, основано на пола. „Съществуват много форми на насилие, на което жените са жертви само защото са жени. Такива са домашното насилие, сексуалният тормоз, изнасилването, сексуалното насилие по време на конфликти и вредните традиционни практики и обичаи, като например обрязването (генитално осакатяване на жените), принудителните бракове и престъпленията на честта“ (Стратегия за равенство между жените и мъжете, 2010 – 2015 г.). Преодоляването на причините за този вид насилие е важно и за двата пола, защото от последиците му в еднаква степен страдат и жените/момичетата, и мъжете/момчетата.

Проектът „Училище без насилие и стереотипи, определени от пола“ цели да даде възможност и на момичетата, и на момчетата, от една страна, адекватно да идентифицират и определят своите социални роли, а от друга страна, осъзнавайки различията между половете, успешно да преодоляват стереотипите, основани на пола, в своето мислене и възприемане на света. В същото време, за да се превърне училището в по-сигурно място за децата, където насилието и злоупотребата на основата на пола са минимизирани, а стереотипното мислене по отношение на другия пол е трансформирано в конструктивно сътрудничество между момичета и момчета, необходимо е активно да се работи както с децата, така и с учителите. И ако работата с децата по въпросите на пола може да се случва както по време на занятия извън учебната програма, така и в учебните часове, то работата с учителите представлява едно добре структурирано неформално обучение. Това обучение е ефективно и полезно, когато има заряда да провокира възрастните да продължат да се образоват по повдигнатите въпроси.

### ***Изследване на нагласите на децата***

Проектът стартира с **изследване 2** на нагласите на учениците към равенството на половете, стереотипите, определени от пола и основаното на пола насилие.

Във връзка с това изследване екипът на фондация „ДОИТ“ подготви въпросници за две възрастови групи – 9 – 12 г. и 13 – 17 г. Въпросите покриват следните теми: разбиране за равенство и дискриминация; доминиращи стереотипи за мъжа и за жената в обществото през медиите; формиране и налагане на стереотипи за момчето и за момичето във възпитанието на децата; мъжки и женски роли в семейството; равнопоставеност в интимната връзка; равнопоставеност на пазара на труда и възможностите за професионална реализация на двата пола.

В рамките на това изследване екипът ни установи, че възприемането на равнопоставеността между мъжете и жените зависи от възрастта на децата. Повече от половината малки ученици (9 – 12 г.) считат, че мъжете и жените не са равни, докато големите ученици (13 – 17 г.) са по-склонни да приемат двата пола за равни. Това разбиране до голяма степен се влияе и от големината на населеното място, в което децата живеят. В големите населени места мнозинството от децата приемат двата пола за равни, но в малкото населено място близо 70% от децата считат, че мъжете и жените не са равни. И за двете възрастови групи равенството между половете се изразява в най-голяма степен в еднаквото право за изразяване на мнение и взимане на решение.

Децата разчитат по много единен и категоричен начин стереотипите за мъжа и за жената, които се представят в медиите. В медийното пространство се създава образ на мъжа, който е силен и добър професионалист, и образ на жената, която е красива и грижовна. Също така мъжете са успешни, а жените са отговорни. Тези основни характеристики на мъжа и на жената предполагат и сферите, които най-много им прилягат. За силния и успешен професионалист е „естествено“ да се развива и да доминира в професионалната сфера и публичното пространство, а за красивата, грижовна и отговорна жена е най-добре да се изиявява в личното/семейното пространство. Наред с тези позитивни стереотипи, които определят какви трябва да бъдат мъжете и жените, в отговорите на децата се откриват и отрицателни стереотипни схващания за двата пола. Например жените са по-нерешителни и некомпетентни, когато става дума за работа с машини и шофиране; мъжете са по-склонни да проявяват агресия и да налагат мнението си.

### ***Възпитанието като източник на джендър стереотипи***

Стереотипите за мъжа и за жената се изграждат в голяма степен през възпитанието на децата. На децата от малки им се вменяват приемливите роли и поведение за всеки от двата пола.

Както показват данните от изследването, в България все още има ясно полово разделение на детските игри – момчетата трябва да играят с автомобили и конструктори, а момичетата – с кукли. Тези „норми“ са добре усвоени от децата.

По подобен начин стоят нещата и с образованието в най-ранна детска възраст, което бива съобразявано с „естествените наклонности“ на децата в зависимост от пола им. Изследването разкрива, че за момичетата се оказва по-подходящо да се

развиват в рисуването, а момчетата – в смятането. Това съответства на доминиращата социална представа, че на жените се отдават креативни занимания, респ. за тях са много подходящи изкуство, хуманитаристика, а мъжете имат математическо мислене, респ. те се изиявяват по-добре в икономика, инженерство, наука.

По отношение на мъжките и женските роли в семейството повече от половината деца считат, че на жената се пада грижата за домакинството. Домакинските задължения се възприемат като „женска работа“. Изследването показва, че властовите отношения в семейството все още в известна степен се доминират от представи от патриархален тип.

Доминиращите нагласи за отношенията и ролите на мъжа и на жената в интимната връзка изискват той да плаща сметките, когато излизат на среща. Този факт обаче води до сериозно разминаване между момичетата и момчетата, когато се стига до въпроса какви „права“ дава плащането на сметката на среща. Почти половината от момчетата имат очакване, че момичетата им дължат секс, след като те са покрили разносните по срещата. 90,5% от момичетата не споделят тяхното виждане.

Младите хора си дават сметка, че момичетата могат да станат жертва на насилие в интимните връзки, но в малка степен могат да си представят момче да изпадне в такова положение.

Равнопоставеността на половете на пазара на труда не означава еднакви професии за мъже и жени, а двата пола да имат свободна възможност за избор на различни или еднакви професионални реализации в зависимост от своите предпочитания.

Професиите, които децата определят като „мъжки“ и „женски“, потвърждават стереотипните обществени нагласи за професионалните сфери, в които могат да се реализират мъжете и жените. Изследването показва, че мъжете се асоциират в голяма степен със занимания в областта на строителството, ремонтни дейности, техническа поддръжка, ремонт на автомобили, шофиране. Техните професионални занимания се свързват със социални роли, гарантиращи опазването на реда и сигурността като *полицай, военен, пожарник, охранител*. В представите на децата мъжете доминират в огромна степен в областта на спорта. „Женските“ професии се свързват с красота, грижа за външния вид и разкрасителни процедури, както и със занятия в областта на услугите като *шивачка, чистачка, продавачка, сервитьорка* и т.н. Според децата за жените се оказва по-характерна и изиявата на сцена като *певица, танцьорка, балерина*. Жените се асоциират доста повече, отколкото мъжете, с професии, които търгуват със сексуалността – проститутка, компаньонка, стриптизьорка.

Разбиранията на децата имат ценността да разкриват социалната реалност, без да я изкривяват чрез социално желателни и социално очаквани твърдения, а освен това показват как доминиращите отношения между половете и половите роли се създават от ранно детство и как се възпроизвеждат, като се предават от поколение на поколение.

### **Обучение на учителите**

Направеното изследване показва равнопоставеността на мъжете и на жените, видяна през очите на децата. Обучението, проведено поетапно с учителите от 5-те училища партньори, очерта отношението на възрастните към равнопоставеността на половете.

До голяма степен мисленето на учителите е повлияно от стереотипни нагласи, които определят начина, по който те се отнасят към момичетата и момчетата. Констатирането на този факт стана отправна точка за въвеждане и разглеждане на джендър проблематиката: защо е необходимо да говорим по въпросите на пола? В какви ситуации е важно да възприемаме Другия през пола и в какви ситуации това се превръща в проблем?

Обучението на учителите фокусира вниманието им върху въпроси, свързани със стереотипното мислене; ролите, определени от пола; разликите между биологичен и социален пол; влиянието на джендър стереотипите върху личния и професионалния живот на жените и на мъжете; насилието, основано на пола; джендър терминологията. Посредством разнообразни интерактивни подходи, посочените по-горе теми не само бяха представени, но също така коментирани и разигравани от учителите.

В хода на обучението бяха идентифицирани редица стереотипи, от които се влияем в ежедневието. Всеки участник получи карта, в която бяха изброени различни групи хора (възрастни хора; блондинки; хора с увреждания; жени; мъже; роми и др.). За всяка от посочените групи обучаваните трябваше да напишат поне по две думи, първите които им идват на ум. Това упражнение даде възможност на учителите сами да си дадат сметка за собствените нагласи към различните, но и за това, как човек се влияе от утвърдените обществени схващания, дори когато те не са обективна истина.

Конкретните очаквания към мъжете и жените бяха изведени след работа по групи. Всяка една от групите имаше за задача да избере снимки от списания, показващи образа на идеалния мъж и образа на идеалната жена. С представянето на избраните снимки вниманието на обучаваните се фокусира върху отговора на въпросите: „Какво означава „държи се като мъж“?“ и „Какво означава „държи се като жена/дама“?“. Последва дискусия за това, кога, къде и как хората се научават да се държат като мъже или жени? Какво се случва, когато дадено поведение не е в съответствие с „държ се като момче/мъж“ или „държ се като момиче/жена“? Кога за първи път едно дете разбира, че е момче или момиче? И по какъв начин го разбира? Кои са факторите, влияещи най-силно върху формирането на представи за „мъжко“ и „женско“ поведение? И т.н.

Жените и мъжете са различни в биологично отношение, но всички култури вкарват тези различия в рамка от социални очаквания към двата пола. В същото време пригодността на жените и мъжете да правят едно или друго нещо не е свързана с пола им. С изключение на репродуктивните функции, полът по никакъв

начин не определя (не предопределя) качествата и способностите на жените и мъжете като човешки същества.

Много важен момент в разглеждането на джендър проблематиката е представянето и осмислянето на насилието, основано на пола. Жертви на това насилие са преди всичко жените, но мъжете страдат не по-малко от неговите прояви.

По време на обучението учителите бяха запознати с определението, което Организацията на обединените нации дава за „насилие, основано на пола“. В това определение са включени следните видове насилие: актове на физическо, сексуално и психическо насилие в семейството и в общността; бой в семейството/домашно насилие; сексуална злоупотреба с деца от женски пол; насилие, свързано със зестрата; изнасилване, вкл. изнасилване в брака; традиционни практики, вредни за жените, като женско обрязване; сексуален тормоз и заплахи в училище и на работното място; трафик на жени; принудителна проституция; насилие, извършвано или толерирано от държавата, като изнасилване по време на война.

Световната здравна организация, в допълнение към горните видове, добавя: самоубийство и други актове на себезлоупотреба сред жените.

Случаите на насилие, основано на пола, за съжаление, са най-убедителният аргумент, че познаването на джендър проблематиката е нещо важно и необходимо, а работата в училищна среда за преодоляване на джендър стереотипите е не просто задължение, а мисия на училището. Мисията да показва хоризонти и възможности и да дарява с вяра младите хора, че могат да развият най-добрите си страни, независимо от пола.

### ***Резултати от обучението***

Като обратна връзка от учителите, екипът на фондация „ДОИТ“ получи много интересни коментари. Учителите намират за изключително полезно по-често да се случват обучения, в които, наред със забавлението (много важен момент в качественото обучение!), се получава информация, която се представя по един увлекателен начин – чрез ролеви игри; решаване на казуси; изготвяне на постери/колажи; преглед и анализ на материали от пресата. Ценен и важен момент в обучението на учителите се оказа осъзнаването, че ние, хората, неизбежно мислим със стереотипи, дори без да си даваме сметка за това. Фактът, че обучаваните учители бяха достатъчно честни със себе си, за да признаят ограниченията в собственото си мислене, е стъпка напред в тяхното професионално развитие. Педагогическата общност отчете различната перспектива на виждане на обичайни всекидневни ситуации, която получи в хода на обучението. Именно на тази нова перспектива учителите продължават да се позовават в работата си по проблемите на пола. Обучението предостави на педагогическите екипи набор от идеи и стратегии за работа с децата и с техните родители. Тази работа продължава и сега в училищата партньори.

Неслучайно променената перспектива в мисленето на учителите е крайъгълен камък за успеха на проект „Училище без насилие и стереотипи, определени от

пола“, тъй като именно това води до увереността на учителите, че разглеждането на джендър проблематиката е усилие, което си струва да се полага в училище. Усилие, което ще бъде възнаградено със смелостта на момичетата и на момчетата да правят избори, водени от мечтите, интересите и потребностите си, а не възпирани от стереотипни нагласи за мястото, ролите и „вродените“ способности на жените и мъжете.

#### БЕЛЕЖКИ

1. Официален сайт на организацията: [www.gert.ngo-bg.org](http://www.gert.ngo-bg.org)
2. Изследването се проведе през октомври 2012 г. сред 1612 ученици на възраст от 9 до 17 години, сред които 911 момчета и 701 момичета от София, Ботевград, Свищов и село Литаково. Децата бяха разделени в две възрастови групи: 9 – 12 и 13 – 17 години.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Арънсън, Е. (2009). *Човекът – „социално животно“*. София: „Дамян Яков“.
- Sharma, G., Sonpal, D. (2009). *Gender Awareness and Sensitivity Applications*. India, UNNATI Organization for Development Education.
- Strategy for equality between women and men 2010 – 2015* (2011), European Union.

### OVERCOMING GENDER STEREOTYPES IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

**Abstract.** The article briefly outlines the gender issues, which are the main topics in the projects the author has been involved in. The project *School without Violence and Gender Stereotypes* is presented with a focus on two key project activities: the research on the students' attitudes towards gender equality and the training of teachers. These activities outline the importance of the good understanding of gender issues by both teachers and students on the one hand, and on the other - the role of the school in overcoming gender stereotypes.

✉ **Mrs. Elena Velinova**

Gender Education, Research and Technologies Foundation  
187A, Rakovski Str.  
1142 Sofia, Bulgaria  
E-mail: [elenaVelinova@mail.bg](mailto:elenaVelinova@mail.bg)